

KOCÁN BÉLA, A régi Ugocsa vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*

A Magyar Névarchívum Kiadványai 55.
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2022. 476 lap

1. KOCÁN BÉLA munkája jól illeszkedik abba az átfogó kutatási programba, amely az Árpád-kori Magyarország vármegyéinek helyneveit történeti-etimológiai szótárak formájában dolgozza fel. A Magyar Névarchívum Kiadványai című sorozatban korábban megjelent szótárak – BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY, PÓCZOS RITA, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA munkáinak – rendezési elvei a szerző számára alapvető mintául szolgáltak (7). KOCÁN BÉLA szótára a régi Magyarország egyik legkisebb területű megyéjéből, Ugocsa vármegyéből a 13. század elejétől a középmagyar kor végéig (1772-ig) közlő helynévi adatokat. A szerző munkája „tág kronológiai határaival és változatos objektumfajtaival nemcsak a terület helynévanyagának a leírását adja, hanem az általános nyelvtörténeti és névtudományi vizsgálatok, változási folyamatok megragadására is lehetőséget teremt” (7).

KOCÁN BÉLA a kötete kiinduló forrásaként SZABÓ ISTVÁN Ugocsa megyét feldolgozó történettudományi monográfiáját (1937) tekintette, egyes korábbi névfejtéseket, valamint népi-nyelvi érintkezésekről szóló ismereteket azonban az általa alkalmazott helynév-rekonstrukciós eljárás segítségével biztosabb alapokra helyezett (8). A szerző maga is hosszú ideje foglalkozik Ugocsa vármegye helynévanyagával: e szótár testvérköteteként 2017-ben látott napvilágot a *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében* című monográfiája, amelyben a vármegye ómagyar és középmagyar kori helynévkincsének egységes szempontú helynévtörténeti és névrendszertani leírását adta.

2. Felépítését tekintve a kötet központi részét maga a történelmi Ugocsa vármegye történeti-etimológiai szótára alkotja (10–411). Az adattári részt térképszelvények teszik még szemléletesebbé. A tíz térképlap helynévfajtánként illusztrálja a vármegye gazdag névkincsét: 1. település- és várnevek; 2. folyóvíznevek; 3. egyéb víznevek; 4. vízparti helyek nevei; 5. domborzati nevek; 6. erdőnevek és növényzetre utaló nevek; 7. szántó- és rétnevek; 8. szőlő-, kert- és gyümölcsnevek; 9. határnevek; 10. út- és építménynevek (413–435).

A munka elején egy rövid bevezetésben (7–9) az olvasó áttekintést kap a kötet összeállításának elveiről, a szerző céljairól. Itt nem találunk általános információkat Ugocsa vármegyéről, hiszen a 2017-es testvérkötetben a szerző részletesen tárgyalta a megye természetföldrajzi viszonyait és népességtörténetét. A kötetet záró névelemmutató (439–455) fontos segítséget nyújt a nevek viszonyrendszerében eligazodni vágyó kutatóknak.

3. A szótár névcikkei Ugocsa vármegye helyneveit (a településneveket, vízneveket, tájneveket stb.) tartalmazzák, a legkorábbi adatoktól 1772-ig. A tulajdonnevek mellett a szerző a forrásokban említett magyar nyelvű köznévi előfordulásokat, elsősorban a határpont megjelölésére szolgáló faneveket is közreadja; pl. *bükkfa* (72), *égerfa* (107), *hársbokor* (157), *kóris* (230), *nyárfa* (275), illetve a tulajdonnévként is szereplő *bükk* (72). A hatalmas névállományt

* A publikáció a HUN-REN-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

tartalmazó szótár alapját képező adatbázisban KOCÁN BÉLA közel 12 ezer rekordnyi adatot rögzített több mint másfélezer névcikkbe rendezve (9).

A szócikkek felépítése a következő: a címszó után áll a név lokalizációja, majd az adott helyre vonatkozó névadatok sorakoznak kronológiai sorrendben, ezután pedig a névfejtést (elsősorban az etimológiai és a névszerkezeti elemzést) olvashatjuk. Egyes esetekben a szerző – a saját, 2005–2008 között végzett élőnyelvi gyűjtése alapján – a név későbbi, 19–21. századi említéseit, illetve a mai népnyelvi alakjait is megadja (11). A legújabb kori névanyag közreadása üdvözlendő, hiszen ezáltal még követhetőbbé válik egy-egy helynév továbbélése, valamint ez a névkincs segít a mai névhasználók számára a történeti névanyag nyelvi azonosításában is.

A történeti helynévszótárak készítői számára a címszóválasztás kérdése rendre igen nehéz feladatként jelentkezik. KOCÁN BÉLA szótárában címszóként a név sztenderdizált formáját találjuk meg, amelynek megállapítását a név továbbélése segítette (12). Ennek alapján például a szerző a korai forrásokban előforduló *Magfolua* ~ *Maghfalwa* formában szereplő település nevének a későbbi és a mai élőnyelvi adatai alapján a *Mátyfalva* címszót állapította meg, habár igen sok 14–16. századi előfordulás a *Magfalva* olvasatot valószínűsíti (249–250). A szerző hangsúlyozza, hogy „a címszók kialakításának fő elve az, hogy a régi adatok morfológiai szerkezetének teljesen megfelelő formák állnak a szócikkek élén” (13). A hangtani alapú sztenderdizáció alapján kerültek például a *Hozzyvevcz* ~ *Hozzyvevcz* ~ *Hozyvevcz* stb. erdőnév adatai a *Hosszú-vész* címszó (173) alá. Az adatolási hiányosságokból is adódóan azonban több esetben találkozunk bizonytalan címszókkal, amelyek jelölését a szerző – a szótárakban szokásos módon – többféleképpen oldotta meg: 1. ejtészvariánsok esetében a ~ jel látható a két forma között: pl. *Abláz* ~ *Ablász* (25), *Benke* ~ *Benkő berke* (60), *Cseme* ~ *Csene láza* (80), *Gócás* ~ *Gócsás* (138); 2. a bizonytalanul rekonstruálható helynév esetében kérdőjel áll a címszó vagy annak egy része után: pl. *Aszús* ? (43), *Bánóc* ? (50), *Ölyvös-fészek* ? *pataka* (282), *Valajó* ? - *szér* (395) stb.; 3. a nem megállapítható hangalak esetében pedig a betűhív névforma kerek zárójelben válik címszóvá; pl. (*Zemtheo* ~ *Zemszeo*) (víznév, 409).

A szócikkek első része lexikonszerű leírással lokalizálja a neveket, nagy hangsúlyt fektetve a hely fajtájára, azaz arra, hogy településnévvel vagy mikrotoponimával van-e dolgunk. Ezek után a helynevek történeti adatainak bemutatása következik. A szerző fő forrásként SZABÓ ISTVÁN Ugocea megyét feldolgozó monográfiáját (1937) használta, adatait azonban minél több forrást, névkompendiumokat, helységnévtárakat stb. (pl. GEORG HELLER, FÉNYES ELEK, JAKÓ ZSIGMOND, LEHOCZKY TIVADAR munkáit) kézbe véve igyekezett kiegészíteni, illetve részben saját levéltári kutatómunkájára, valamint élőnyelvi gyűjtésére támaszkodva is gyarapította az adatállományt. A gazdag történeti és élőnyelvi adatsor közlésében törekedett egyrészt a nevek természetes változásának a bemutatására, másrészt pedig megkísérelte a névhasználók nyelvi hovatartozását (pl. magyar, szláv) felderíteni.

A névfejtő részek bizonyítják a szerzőnek a szakirodalomban való jártasságát. Az etimologizálás alapját a FNESz. adta, ezt azonban a szerző szükség esetén további információkkal, módosításokkal egészítette ki. A szláv eredetű nevek megfejtésében elsősorban KNIEZSA ISTVÁN értelmezéseit vette alapul, melyek SZABÓ ISTVÁN monográfiájának (1937) részei (17). Egyes bizonytalan esetek megítélésében különféle szempontokat mérlegelt, és általánosabb nyelvtörténeti ismeretekre és helynévrendszertani szempontokra alapozva kínált lehetőségeket.

4. A szótárt lapozgatva, valamint a térképlapokat nézegetve az olvasónak a természeti nevek (pl. víznevek, erdőnevek, domborzati nevek), illetve a természeti környezetre utaló

településnevek (pl. *Almás, Hagymás, Halmi, Szárazpatak*) igen magas aránya tűnhet szembe. A két névfajta közötti szoros kapcsolatot az azonos alakban előforduló víznév és településnév viszonya kiválóan mutatja. A szakirodalom a legtöbb esetben a víznév > településnév metonimiával számol. Ezt a változási irányt azonban nem szabad általánosítani; helyette – ahogyan KOCÁN BÉLA is teszi – minden esetben egyedileg szükséges a névalakulási folyamatot megítélni. A *Kökényesd* település és az azonos alakú víznév (226–227) esetében például a szerző a névminták alapján a víznév elsődlegességét gyanítja, mivel „a megye területén több település is a mellette folyó patakról kapta a nevét (pl. *Batár, Verbóc, Feketepatak* stb.), viszont fordított irányú változásról nincs ismeretünk” (227). Az *Ökör-fő* (281) kapcsán az adatok kronológiai viszonyai, valamint névrendszertani érvek alapján ugyancsak a víznévi említést tartja elsődlegesnek a szerző. A kronológiai körülmények figyelembevételekor fontos azonban hangsúlyozni a nevek dokumentálásának esetlegességét is, vagyis azt, hogy az adott korban használatban lévő helyneveknek az írásosságban való fennmaradása véletlenszerű. Erre hívja fel KOCÁN BÉLA a figyelmet az *Egres* nevek (108–110) elemzésekor: „A víznév elsődlegességét a megyének ezen a területén fellelhető *Verbóc* ’víz’ > ’település’ és *Fekete-patak* ’víz’ > ’település’ Árpád-kori településnévadási [sic] minták valószínűsíthetik, habár mindegyik esetben az adatolás tekintetében a településnév a korábbi.” (109). A *Veléte* nevek (400–401) kapcsán viszont a szerző a tipikusabb víznév > településnév változás helyett etimológiai, névtipológiai és kronológiai érvek alapján éppen a fordított irányú alakulásmóddal számol, bár megjegyzi, hogy Ugocsa megye korai víznévrendszereiben nem jellemző, hogy valamely település neve önmagában szolgáljon vízfolyás megnevezésének alapjául (401).

5. KOCÁN BÉLA gazdag forrásanyagot tartalmazó kötete más térségekhez viszonyítva páratlan mélységben mutatja be az ottani helynevek történetét. Munkája – a testvérkötetével együtt – nemcsak a tudomány, hanem a szélesebb közönség számára is hasznos olvasmány. E munkákat a kárpátaljai területekre vonatkoztatva hiánypótlónak tekinthetjük, mivel a szerző egyrészt teljességre törekedve történeti és élőnyelvi helynévgyűjtést ad közre a magyar nyelvterület peremén elhelyezkedő vidékről, másrészt egy adott megye teljes névanyagának alapos, komplex szempontú vizsgálatát végzi el.

Hivatkozott irodalom

- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 43. [45.] Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye*. Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet keretéből I/1. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

KOVÁCS ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9111-0728>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar